

Izenet a Cenk tövéből.

(Előadás a budapesti Dávid Ferenc Egyletben 1936 november 13-án.)

Messziről, idegen ország vadregényes bércei közül jövök, hogy lelkemben az unitárizmus szellemével s annak jövőjében vetett hittel eleget tegyek a megtisztelő felhívásnak, mely a nagymultu és előkelő budapesti Dávid Ferenc Egyletben csekélységemnek a megjelenésre alkalmat adott.

Talán mondanom sem kell, hogy a régi kulturával és szabadelvű szellemmel méltán dicsekedő Braşov városából, a páratlanul szép Cenk tövéből meleg üdvözléte hozok mindazoknak, akik ma itt jelen vannak, vagy legalább idegondolnak. Tudom, hogy ez üdvözléthez örömmel csatlakozik egész Románia unitárius népe.

De hozok izenetet is, mely tulajdonképpen szerényigényű előadásomnak tárgyát képezi s a lelkemben élő vágyaknak és vallásos mnggyőződésnek halvány kifejezője akar lenni. Ugy is mondhatnám, hogy előadásomban szeretnék röviden reámutatni arra, hogy milyennek látom az unitárizmust magunk között s azon túl is, és hogy milyennek szeretném látni.

Mielőtt ezt tenném, hazulról indulva ki, legalább futólag érinteni akarom azt is, hogy a szűkszavu feljegyzések és a hagyomány szerint az unitárius eszme Braşovban már századokkal ezelőtt ismert volt, sőt templom is állott a hivek rendelkezésére. Azonban a türelmetlen évtizedek száraz esztendei kiszívták a bizonyára még elég mélyre nem eresztett gyökérnek a nedvét. Az üldözés szelleme, mely a XVIII. században fokozott mértékben divatos volt, elődeinket megfosztotta a templomtól, ami a braşovi unitárius egyházközség életét is egyidőre megszakította.

Meg akarom említeni azt is, amit talán nem mindenki tud, hogy történelmi emlék is hirdeti Braşovban az unitárius nevet. Az egykori unitárius vallásu erdélyi fejedelemnek, János Zsigmond után a másodiknak és ebben a vonatkozásban utolsónak, *Székely*

Mózesnek a porai ott pihennek, ki 1603-ban néhány hónapi uralkodás után a Braşov mellett vívott ádáz csatában vesztette életét. Emlékét az EMKE jóvoltából a belváros egyik házának (jelenleg Mihai Voevod-u., volt Kolostor-u. 9. sz.) falába helyezett márványtábla így örökíti meg:

*„Hős Székely Mózes porai nyugszanak itten,
Ámde a hü kegyelet kőbe vésette nevét.“*

Félszázad előtt az unitáriusok újból összegyűltek és szervezkedni kezdtek a Cenk tövében. Amint ismeretes hosszú és kitartó küzdelem után az egyházközség biztató jövőjének szilárd és maradandó alapját rakta le abban a viszontagságos templomépítésben, melynek vészes híre messze földre is eljutott, megdöbbenve nem egy szívet. Végre ennek az esztendőnek virágos tavaszán, széleskörű érdeklődés és nagy lelkesedés mellett, megtörtént a fölavatása annak az egészen modern templomnak, mely nagy területen kapcsolja magához az unitáriusokat. Most már falai között a meghozott áldozat és türelem fokozott önérzetével, megbékélt lelkek hitbuzgóságával, a kibontakozó vallásos öntudat boldog örömeivel hangzik az Isten-Egység hite s foly az egyház-építő és kulturális munka abban a biztos reményben, hogy a második templom dicsősége nagyobb lesz az elsőnél.

A nem kis nehézségek között külsőleg is kiépített egyházi élet méltán tekint megnövekedett bizalommal a jövőbe. Közel 2000 lélekszámával s annak folytonos gyarapodásával immár a braşovi egyházközség is erőt jelent az unitarizmus fejlődő életében. A város nagy ipari és kereskedelmi forgalmával egyre rohamosabban szivja fel a közeli vidékek kenyérkereső unitárius népét, akik ma még szegények, de rendre mindinkább életmagra kapnak. S lassanként, ha magunk is hivatott munkásai leszünk, el kell jönnie az időnek, mikor az eszme és igazság az önmagából kisugárzó erővel is hódít.

Mondjam-e, hogy az otthoni öröm megnyugtató tudata mellett, milyen fölemelő érzés és feledhetetlen alkalom számomra, hogy ebből az immár unitárius szempontból is fontossá lett és régi történelmi emléket is őrző ardeali városból üdvözlöt hozhatok és izenetet tolmácsolhatok itt élő unitárius testvéreim s más érdeklődők szívéhez, kik Dávid Ferenc emlékét évről évre kegyeletes gondolatok között megújítják s az általa életre hívott unitá-

rius eszmét nagy kitartással, öntudatos hitbuzgósággal, lelkesedéssel védik és hirdetik. Izenetet hozok, melynek hangja szerényen, még bizonytalan szárnyon száll föl a Cenk tövéből s országhatárokön átrepülve forró szeretettel keresi a világon bárhol élő s a jelen pillanatban ezen a helyen összegyűlt unitáriusok szívét, hogy ifju életének a lendületével erőt adjon másoknak és erőt nyerjen a maga számára.

Ez az izenet, melyet unitárius hitem nagy szeretetével s a jövőjébe vetett erős bizalommal magammal hozok a fényes magyar fővárosba, a Dávid Ferenc élő és soha ki nem alvó szelleméből táplálkozik, s a vallásszabadság klasszikus földjén fejlődött unitárius léleknek mély vágyát juttatja kifejezésre. Alaphangja és lényege az, hogy az unitárius vallásos gondolkozásnak is, miként az önmagában erőt érző minden világeszmének, egyszer már ki kell lépnie tartózkodás nélkül nagyobb erővel a maga szűk köréből, hallgatagságából, félnék magatartásából, melyet talán még mindig a letűnt zivataros századok sötétszemléjü reáparancsolásából hordoz magán.

Ideje, hogy az unitárizmus önerejének a szárnyait meglengetse a nagyvilág felé bátran, szervezettebb módon, erőteljesebben, mint eddig.

Egész multunk, vajmi kevés kivétellel, azt tanítja, hogy hitünknek az igazsága ugyszólva eleitől fogva a kovásznak látszólag csendes, de ott bent az elpusztíthatatlan erőnek örökké forrongó szerepét töltötte be. Engedni kell, sőt hathatósan közreműködni, hogy a lészta megkeljen és a tekenőből kifolyjon; hogy az önmagában forrongó szellem kifelé is elvégezze a maga hivatásszerű munkáját.

Vallásos gondolkozásunk eddig szinte állandóan inkább uttörő munkát végzett az egyetemes szellemi felvilágosodás és lelki haladás felé. S mint egykor a székely határörvidékek népe kötelességtudattal, becsülettel védte a nyugati kulturát, önmagát emészte és pusztítva s önmagában fáját is, — ugy az ardeali unitárizmus is sok önmegtágadással, sokszor hősieis önfeláldozással állott a megismert hitigazság, a keresztény vallás messzemenő eredményeinek a védelmében, mert hitte, tudta, hogy egyszer el kell jönnie az ő idejének is, fel kell tünnie az ő napjának is. Ki kell szabadítani az unitárizmust, az erőt inkább csak emészte, de alkotásokra képtelen uttörő munkából, vagy megnövelni az erőt

annyira, hogy széles út maradjon utána s az önmagában rejlő tiszta szellem fényt vessen előre is.

S ha úgy lenne továbbra is, talán beláthatatlan ideig, hogy az unitárius gondolkozásnak még mindig a kovász szerepe és az uttörés munkája marad feladata, még akkor is föl kell használniok minden módot és eszközt azoknak, kik az unitárius hitesszelmével meggyőződészerűleg vannak összekapcsolva, hogy az unitárius szellem az eddiginél nagyobb lendületet nyerjen. Pap és tanító, iparos és kereskedő, író és költő, bármilyen szellemi munka és államférfi álljon sorompóba az unitárius gondolatért, s legyen annak minden lehető alkalommal bátor bizonyágtevője, még ha áldozattal is jár az. A tudás erejével és az ékesszólás hatalmával, a művészet szárnyaival és a hit elmélyítésével, a meggyőződés igazságával s a minden kényelmet és felületességet száműző tettekkésztséggel, vagyis élőszóval, a nyomtatott betű segítségével, példátadó tettekkel mindannyiunknak hozzá kell járulnunk ahhoz, hogy az unitarizmus — hivatása szerint — minden vallásosan gondolkozó embernek, de a közönyösnek és hitetlennek a számára is *a föld sava és a világ világossága legyen.*

Tudtuk eddig is, hogy *a gyertyát nem azért gyújtják meg, hogy véka alá rejtsek.* Hisz a Jézus tanítását a valóságnak megfelelőbb módon senki nem fogta fel, mint mi unitáriusok. De nem engedték, hogy vérünnké válják a tanítás. Talán tulzott szerénységből, talán erőnk és hivatásunk félreismeréséből, talán zord idők kiméletlen fenyegetéseire emlékezve, hitünknek a világosságát nem mindig gyújtottuk meg elég bátran; legalább is fényét nem hordoztuk elég erővel széjjel; nem emeltük elég magasra. Talán abból a kényelmes szempontból indulva ki, hogy az igazság saját erejéből, saját magától is útat tör magának és érvényesül, hit-igazságainkat sokszor hagytuk véka alá rejtve akkor is, amikor a hegyen épített vár ablakába helyezhettük volna, hogy messze világoljon. Megelégedtünk azzal, hogy viseltük a nevet a hit lényege nélkül. Büszkéek voltunk rá, hogy melegségét, világosságát, megtartó erejét ott árasztja szét, ahol gyökeret vert, az egyszerű nép szívében. De irodalmi vagy más uton, a szellem megkapó és meg-gondolkoztató erejével a tanult és mivel lelkéhez elég közel nem vittük, hogy hitünk igazságait minél többen megismerjék és gondolkozzanak fölöle. Mi magunk, a magunk szűk világában, rajongtunk érte sokan, de nem mindnyájan. Sőt akadtak olyanok is és

akadnak ma is, akik őseiknek a hitét, a legtisztább vallásos fel-fogást önmagukban vagy utódaikban megdöbbenő könnyelműséggel megtagadták és megtagadják. De kidolgozott tervvel, céltudatos munkával, a hivek érdekeit is felkaroló szociális intézményekkel, fennkölt lélekre mutató áldozatokkal nem mindig igyekeztünk az egyházunk keretein belül és kívül élő társadalmat szellemünkkel úgy átítatni, hogy legalább a haladni vágyó, elégedetlen, bizonytalanságok között vergődő lelkeknek a segítségére legyünk, utat mutassunk, célhoz vezessük. S ha valaki egyebet merészelt akár szellemi, akár gyakorlati téren, mint amihez szokva voltunk, különcknek kiáltottuk ki és dorongot fogtunk a kezünkbe. Vallásunk terjedését, lelkeket meghódító erejét olyan természetesnek tartottuk, hogy annak öntudatát jobban kifejleszteni sem a magunk, sem mások részére eléggé szükségesnek nem tartottuk. A felszínen usztunk és eszméinket rábiztuk az időre, hogy az fasszon bimbót, az érleljen gyümölcsöt hitvilágunk számára. Hit-tük, hogy magától is miénk lesz a jövő.

Ezzel kapcsolatban eszembe jut saját életemből, hogy amikor még gyermek voltam, mikor még gondolkozásom és hitfelfogásom öntudata alighogy elindulóban volt, milyen sokszor hallottam a családi és rokoni körben, hova az isteni gondviselés ereje vezetett, de másutt is, azt a kijelentést, hogy az unitárius vallás a jövő. Már akkor tudtam, hogy ezt hirdette a nagy tudós Brassai Sámuel is, kinek fényes nevét éppen a budapesti unitárius ifjuság tűzte zászlójára s kinek százévelőtti sok tudományos megállapítását a szaktudomány az utóbbi időben mindinkább kezdi észrevenni és értékelni s jóslatait a fejlődés szelleme igazolni. Emlékezem, hogy gyermeki lelkemnek elragadtatásba csapó örömeivel olvastam Kossuth Lajosnak, a legendás magyar szabadsághősnek, a tengereken túl élő népeket is lázba hozó nagy magyar államférfi-nak jövendölését, ki szintén az unitárius vallásnak ígért jövőt, olvastam abban a különös megbecsülésben részesített, rámában tartott sajátkezűleg írott levélben, melyre egy év előtt éppen e körben történt részletesebb hivatkozás. S ma, előrehaladott férfikorban, kétségek között kérdezem, hogy mi valósult ebből az ígértetből? Vajmi kevés. Nemcsak hogy az unitárius szellem a remélt módon nem hódított s mi minden országban törpe kisebbségben avagy éppen ismeretlenségben vagyunk, legalább is hivatalosan, hanem még saját családunk nem unitárius tagjaival sem tudtuk

az unitárius gondolkodást megkedveltetni, sok esetben még rokon-szenvessé tenni sem. Hivatásos hittérítőket senki sem keres közöttünk, bár hitünk tisztaságát és igazságát tekintve, az sem volna csoda, ha ilyenek támadnának, de azt minden öntudatos unitárius-tól jogosan lehet elvárni, hogy a maga körében hitünk tisztult szellemének ismertetője legyen. A kisebbségi sors, a csekély lélekszám egyházilag is többre kötelez. Ha csupán a lelkészekről várjuk az unitárius szellem terjesztését, s a világiak között is tekintélyes számban a hitigazságért próféták, bizonyágtevők nem támadnak, ki tudja, mikor lesz az unitarizmusé a jövő? Ki tudja, mikor valósulnak az ígéretek, az álmok?

Aztán megtanultam és mind jobban megtanultam, miként sokan mások is, hogy a tévelygés utvesztőibe jutott egyházi élet az idők folyamán mind nagyobb lázongást okozott a lelkekben, s az egész hitélet megújulás után sóhajtott, ami sok üldözés, vér és máglya után a reformációban csakugyan megkezdődött. Azonban *a reformációban erőteljesen megindult vallásos megmozdulás a hitjavításban az egész uton végigmenni nem tudott; utközben megállott.* Lerázott ugyan sok mindent magáról, mit a római egyház óriási szervezetével s a lelki világra való világhatalmi reánehedésével szinte másfélezer év alatt önkényesen reáaggatott, de a teljes vallásos reformációt végrehajtani nem tudta. A kereszténység sok és nagy tévedését, a legnagyobbat is: a szentháromság tanát, Luther Márton és Kálvin János hitrendszerükben benne hagyták, mi által a vallásos gondolkozásnak a tiszta jézusi hitvilághoz való visszatérését egyidőre megakadályozták. Sőt már elfeledettnek hitt tanokat is halottaikból feltámasztottak; a régies, kevésbé mivelte gondolkozásból származó hitfelfogást még jobban kiépitették, ami még ma is nagy mértékben hátráltatja azt, hogy a keresztény vallás tisztult alakjában, amilyen az unitarizmus, könnyen terjedjen tovább. És hátráltatni fogja, ki tudja meddig, mert a nagyobb tömeggel és nagyobb anyagi erővel rendelkező történelmi patinát nyert keresztény egyházak, még a protestánsok is, jóllehet az idő fejlődő szellemével haladni nem tudnak, multjukat és hagyományaikat még tévedéseikben is nagyon féltik és nagy erővel védik. S inkább meglepő visszakanyarodásokat tesznek időnként a régen meghaladottnak hitt vallásos gondolkozásba, hogy ujszerűnek tünjenek fel és másnak látszodjanak, mint eddig voltak, mintsem a vallásos haladás és felvilágosodás útját maguk is jobb meggyőződésük erejével egyengetnék.

A hitujítás továbbvitele, a mindezideig legteljesebb keresztény reformációnak a végrehajtása Ardeal bátorlelkű, hatalmas szellemű fiának, a magyar Dávid Ferencnek volt fenntartva. Megfélemlítést nem ismerő, határozott jellemével és lobogó szellemével az elhomályosult és mind több elégedetlenségre okot adó hitvilágot a külső szertartások és téves hitfelfogások rendszeréből egészen kiemelte s Jézusnak egyszerű, természetes, tiszta gondolkozását a kereszténységnek visszaadta. Az igazságkeresés útján való fokozatos és következetes előhaladással a féluton megállott reformációt továbbfejlesztette s az először Ardeal magyar földjén kifejlődött unitárius vallásos irányzatban, az Isten-Egység hitében, a lelki élet legfelségesebb megnyilatkozását az emberiség kincsévé tette.

Ez a kincs, az unitárius vallás az egyedüli, mely Ardealban, a mi földünkön született, fejlődött ki és terjedt tovább. A többi vallás mind külföldről jött be.

Dávid Ferenc reformá'ori működését és jelentőségét még ma sem méltányolja eléggé a keresztény világ. De bizton hiszem, hogy el fog jönni az idő, mikor Dávid Ferencet hitfelfogása igazságáért, haladó szelleméért a legnagyobb reformátorok között fogja emlegetni a történelem.

Ha tehát a gyermek- és ifjukur lelkesedése, rajongása közben talán felületesen fejlődött volna ki és erősödött volna meg lelkemben az a meggyőződés, hogy az unitárius vallásé a jövő, már rég az ideje, hogy a valóra nem vált álmok ellenére is, a komoly és érett gondolkozás szűrőjén keresztül meggyőződészerűleg vallom azt. A férfikor nehéz gondoljai, töprengései, harcai idején, a hivatás teljesítése közben, sokszor állottam meg elgondolkozva a jövő ez ígérete előtt és hitemben mindig megerősödve gondoltam a Dávid Ferenc nyugtalan, jobb jövőt kereső, jobb jövőt alakító lelki világára. Megértettem az igazság után való törhetetlen vágyódását s előrehaladt, korát századokkal meghaladó hitfelfogásának szivem minden érzésével tántoríthatatlan hive és követője lettem. Ma is csodálom bátorságát, lépésről-lépésre való merész előretörését, jövőbelátását, s egészen természetesnek tartom az Isten-Egység hitéhez való eljutását, abban való megállapodását, ami a kereszténység legmesszebbmenő, legtökéletesebb eredményének tekinthető. 400 esztendő alatt a keresztény vallásos gondolkozás e hitfelfogáson túl nem ment s nem is fogja azt meghaladni soha, mert az unitarizmus, legsajátosabb természete

szerint, az állandó egészséges irányu szellemi és lelki haladás vonalában van s remélhetőleg ott is marad örökké. A tudomány és kultúra józan fejlődésével összhangban megalkuvást nem ismerő állandó harcosa és továbbvivője a be nem fejezett és örök működésben levő vallásos reformációnak.

Az unitárizmusban a tisztult Isteneszmé és az emberről való magasabb felfogás, a földi élet szépségre törekvése és az örök élet hite találkoznak, eszményt alkotnak és sokaknak lelki megnyugvására egymásnak kiegészítésére szolgálnak.

Meg vagyok győződve, hogyha az emberek többet foglalkoznának a vallással; ha elfogulatlanul, őszintén gondolkozhatnának a hitelvekről s nyugodt pillanataikban komolyan föltennék magukban a kérdést, hogy vajjon megegyezik-e az én meggyőződésemmel, elfogadható-e reám nézve az, amit az én egyházam tanít és hirdet; ha kérdésbe tennék, hogy vajjon a kevésbbé miveltségek hitmagyarázó okosabbak, tisztább gondolkozásuk voltak-e, mint a mai fejlett szellemi élet emberei, kik közül olyan sokan az előrehaladt szellemi és lelki élet ellenére is inkább a múlt megbecsüléséért s a múltból származó, de nem minden esetben a Jézus tanításán alapuló hitelvekért a régiekre esküsznek; ha az emberekben a vallási és egyházi hovatartozandóság dolgában nem volna olyan nagy a közöny és kényelem, s e tekintetben nem biznák önző érdekeket is szolgáló lelki vezetőikre csupán magukat, hanem szabadon és önállóan is gondolkozhatnának, avagy éppen bátorság, belső lelki kényszer ösztönöznék azokhoz csatlakozni, kikkel egyezik meggyőződésük, — akkor új és tökéletesebb reformációnak örvendezhetne a világ; akkor az unitáriusok száma rövid idő alatt a mai 20 millió fölül sok millióval megszaporodnék az egész világon.

Meg vagyok győződve arról is, ha a vallásos gondolkozás ma élő legkiválóbb szellemei, kik nemcsak nemzetileg, hanem világviszonylatban is a kereszténység legsúlyosabb egyéniségei, és sokan mások, nem hitbéli hagyományos korlátokat alkalmazó más egyházba, hanem a szellemi szabadságtól áthatott, emelkedett és tiszta gondolkozásu unitárius egyházba születtek volna bele és abban nőttek volna fel; ha mesteri erejüket nem idejétmúlt tanok magyarázására és igazolására fordítanák, hanem út engednének magukban az egyéni szabad szellemnek, — akkor elismert képességeiket nem a régies hitfelfogás ma már mesterséges, erőszakolt,

el nem fogadható eszméinek hirdetésére pazarolnák, hanem lelki életük szabad fejlődése alapján az unitárius gondolatnak volnának meggyőződéses és megbecsült harcosai. S szellemük szabad szárnyalásával vallás tekintetében is milyen nagy és szép dolgokat alkothatnának.

Fájdalom, még *ma is többnyire a születés és megcsontosodott hagyományos nevelés ad vallást és egyházat az embereknek.* S milyen sokan vannak, kik az egyoldalú neveléssel szakítani nem tudnak, a vallás lényegével és igazságaival keveset, vagy semmit se törődnek s így megfosztják magukat egy tisztább hitvilág szépségétől és megnyugtató erejétől.

Ezért van annyi hitetlenek látszó, de alapjában véve inkább egyháziatlan ember. Annak a vallásnak a tanaiból ugyanis, melynek egyházi szervezetébe tartoznak hivatalosan, kiábrándultak s a vallásos meggyőződésüknek megfelelő keretet nem találták meg, bizonyára nem is keresték.

Dávid Ferenc halálának évfordulójával kapcsolatban a Cenk tövéből, az unitárius lelkek mélyéről, mintha rádió közvetíténé, izenet hangzik :

Törődjünk többet egyházunkkal s menjünk közelebb hitvilágunkhoz; erősítsük tudatosan önmagunkban az unitárius vallásos meggyőződést s igyekezzünk megtalálni a módját annak, hogy miként teremthetünk erős, semmi által meg nem rendíthető unitárius öntudatot s miként járulhatunk hozzá egy jobb, hatásában érezhetőbb, mindannyiunkat szorosabban összefogó unitárius egyházi szervezkedéshez itthon és az egész világon; építsük ki az unitárius lelki egységet minél jobban s legyünk készen erőnk szerint anyagi áldozatokra is, hogy akkor is, amikor szorongattatunk, nyomorgattatunk, gyötörtetünk egyházunk szeretetétől és hitünk igazságától semmi el ne szakithasson.

Ez az izenet a bátorítalan és nem kis mértékben öntudatlan jelenből a jövőbe néz és azt is mondja, hogy a Dávid Ferencéhez hasonló bátor szóval és határozott föllépéssel, a vallásos gondolkodás fejlesztésével s a merész célkitűzésektől sem irtózó elhatározással álljunk az unitarizmus szolgálatába mind, akik e hitben értéket látunk. Hitfelfogásunknak a mélységét szellemi erőnk minél nagyobb odaáldozásával tárjuk fel, kincseit hozzuk elé, igazságait tegyük szembeűnővé, ha kell feltűnővé. Döntsük meg azt a reánk fogott, egész hitvilágunkat kicsinylő, hamis nézetet,

hogy az unitárizmus csak tagadásból áll s állításai és biznyságtételei njncsenek. Mutassunk reá hiveink és az idegenek elött egyaránt félreérthetetlenül, gyözzünk meg mindenkit arról, hogy az unitárizmus a pozitív keresztény vallásos gondolkodás legtermészetesebb szüleménye. S ha ugy volna, hogy eddig csakugyan többet foglalkoztunk hitünk értelmi oldalával, mint az érzelmivel, miből kifolyólag vallásunk sokak szemében talán kissé ridegnek látszik, próbáljunk több melegséget, érzést, szint vinni bele, nevezük misztikumnak vagy bárminek, ha az érthetőség és világosság veszélyeztetése nélkül tehetjük azt. Családi körben és az iskolai nevelésben, szószéken és irodalmi művekben, magánéletünkben és társadalmi érintkezéseinkben ne szoruljon háttérbe soha az unitárius öntudat. Eszméink tisztaságával és szépségével, lelket formáló, jellemet adó erejével ejtsük gondolkozóba az embereket s próbáljuk hitünk igazságai felé fordítani a figyelmet.

És ez nem is lehetetlen. Erre az út meg van törve. Itt Budapesten lelkészeink munkája és a nők szociális tevékenysége, a férfiaknak az egyház iránt való érdeklődése és az ifjuság mozgalmas élete, az élniakarás s az áldozatok sokasága arról beszélnek, hogy az unitárizmus erősödésében, előhaladásában, jövőjében biznak a lelkek. Ott Ardealban, az ősi unitárius földön is mind elevenebb lesz a vallásos élet. Idősebbek és ifjak keze alól könyvek jelennek meg, melyek részben régi adatokat gyűjtenek össze és tárnak fel az unitárius egyház történetének a megírására, részben új szellemi irányzatokat világosítanak meg hitünkkel kapcsolatban. Az idősebbek talán nem mindig tudják elnémitani magukban az aggodalmat még azokkal szemben sem, akik a mindig szükséges nemesebb elégedetlenséget képviselik az egyház fejlődése érdekében, de azért a régiek állják helyüket az egyház és hit védelmében. Ifju lelkészeinknek pedig egész tömege s a világi ifjuság tekintélyes része is nemes lendülettel, feszült erővel, az új idők kívánalmait felismerő szellemi felkészültséggel, lelkesedéssel s néha még kirobbanásra is késznek látszó lélekkel az egyház külső és belső élete megújításán, az unitárizmus öntudatosításán dolgozik. Sokszor talán erősebb kritikát gyakorol, mint amihez közönségesen szokva vagyunk. Új hangokat is penget, melyek nem maradnak visszhang nélkül, terveket is készít, melyek az egyház féltő szeretetéből indulnak ki s jövőjéért hirdetnek harcot. De alapjában véve öreg és ifju, férfi és nő mélyebb és önértetesebb hit-

élet után sóhajt anélkül, hogy hitem szerint a történelmileg kipróbált s a százados küzdelmek és szenvedések által megszentelt alapokat megingatni vagy éppen megbontani akarná. Hithűségtől és egyházszeretettől s a jobb jövő hitétől izzik sokaknak a lelke. Látja kicsiny és nagy, hogy szélsőséges világnézetek tombolnak az egész világon. A multat újra értékelő törekvésekben és a jövőt alakító erőfeszítésekben a jobb lelkek növelni akarják az erőt a lehető ellenállásra. A megújulás vágyával, a belső elmélyedés és külső forma fölfrissítő erejével, bátor kiállással és öntudatos magatartással, a szellemi erő és egyéni akarat latbavetésével keresik a biztos utat a jövő felé s a fölbolygatott és megnyugvást szomjazó lelkeknek mutatni akarják az irányt. Nagyobb figyelmet akarnak ébreszteni hitfelfogásunk iránt. Ujjászületést akarnak gyakorlatilag; ujjászületést belső erőben, szellemiekben. Azt akarják, hogy az apostol szerint „a régiek elmuljanak és mindenek megújuljanak.“

Van-e a mai kisebbségi sorsban unitárius vagy az unitárizmussal rokonszenvező ember, van-e az unitárius egyház jövőjét féltő és őszintén munkáló ember, aki nem ezt akarja?

Hogy szemléltessem is azt, amit mondok, legyen szabad utalnom arra, hogy a braşovi unitárius egyházköztség modern templomépítésével a régies felfogásból kilépett. Ez a templom az unitárius gondolkozáshoz illő egyszerűséget megtartotta, de egyszerű egész valójában; stílusában merész, formájában szokatlan. Aki elmegy előtte, fölnéz rá; és annyszor néz föl, ahányszor elmegy. Sokan szépnek találják, sőt elragadtatással beszélnek róla, különösen a művész lelkek vagy művészetre hajlók; vannak, akik megítélésben részesítik, mert a megszokottól eltér s a művészet jelenkori haladásával nincsenek tisztában; vannak, akik nem szólnak semmit, ha látják. Annyi bizonyos, hogy nem olyan, mint a többi székelly unitárius templom. Feltűnést kelt. Modern külsejével felhívja magára a figyelmet, érdeklődést ébreszt, kíváncsivá tesz, közel hívja magához az embereket. Sokan bemennek és szétnéznek, akik unitárius templomban még soha nem jártak. Vannak, akik résztvesznek az unitárius imádkozásban, meghallgatják az unitárius szellemű prédikálást, amit eddig talán soha nem tettek. Tudomásul veszik, hogy létezik unitárizmus. Bennet a célszerű elrendezés, a teljesen simavonaluság, a nagy ablakokon átszűrődő kellemes világosság, a színek megnyugtató ereje, a beszéd és ének megkapó csengése olyan hatást gyakorol, hogy az ember egyszerre

otthon érzi magát benne. Átérzi, hogy ebben a zajos, nyugtalan világban, mely annyi kellemetlen meglepetést tartogat és annyi gyötrelmet okoz, ilyen nyugodalmas otthonra van szükség, ahol az ember felüdül, felejt, erőt nyer.

Aki abba a templomba belépik, úgy érzi, hogy hazaérkezett; barátságos, meleg otthonba.

Kérdezem itt is, amint már kérdeztem egyszer más helyen: hát nem ilyesmire van szükség, hát nem ilyenek kell lenni-e az unitárizmusnak? Kifelé ujszerűnek, feltűnőnek, érdeklődést és figyelmet ébresztőnek, eszméiben, hitelveiben, szellemében pedig korszerűnek, vonzóknak, melegnek, otthoniasnak, elevennek, lebilincselőnek, hogy mindenki vágyódjék utána s aki megismerte, ej ne váljék tőle soha. Hát nem ezt kívánja Dávid Ferenc szelleme? Fölbresztetni a hitvilág gyönyörűségét azokban is, kiknek az egyház és vallás nem jelent semmit, kikben az öntudatos vallásos gondolkozás, az emberi életnek ez az egyik legnagyobb adománya halottnak látszik, — van-e ennél szebb feladat? Kielégíteni a nyugtalanul járó, önmagukkal és a világgal meghasonlott lelkeket s mutatni az utat az igazi élet felé, — van-e ennél gyönyörűbb hivatás?

De e feladatot betölteni, e hivatást teljesíteni csak úgy lehet, ha egyháziak és világiak papjai, prófétái tudunk lenni az unitárius eszmének, mely tisztult hitvilágnak a forrása s amely szellemében bensőséges, megkapó és örökre elkötelező, ha egyszer megismertük és benne elmerültünk. Csak úgy, ha a világiak is minél többen jönnek segítségére a kötelességtudó, hivatásukat átérző lelkeseknek s őszinte megbecsülésben részesítik őket.

Ideje, hogy a Dávid Ferenc öntudatos szelleme megújuljon az unitárius hitvilágban s fölrázzuk elsősorban magunk között az elfásult vagy éppen alvó lelkiismeretet s aztán a munkát folytatjuk tovább egyházunk nagy szeretetével s a hitünk jövőjébe vett nagy hittel. Keltsünk nemesebb érdeklődést, mélyebb vágyat a hitvilág iránt. Okozzunk szent elégedetlenséget, nagyobb mozgólódást a hitéletben. Bár kevesen vagyunk Ardeal földjén, és erőben gyöngék, próbáljuk fölfrissíteni az unitárizmusra oly fontos összetartóbb világszervezkedést. Ha senkinek és semmi másnak nem volna életbevágó a helyesen irányított és egymásra találó világszervezkedés, nekünk életbevágóan fontos, mert hitünkben az emberi lélek örök igazságait birjuk s azt csak magunknak tartanunk nem szabad, tovább kell adnunk.

Mások a kevesebb igazság megismertetéséért nagyobb erőfeszítéseket tesznek; mi a több és teljesebb igazságért kevesebb erőt fejtünk ki s csodálkozunk, hogy eszmevilágunk olyan sok helyen ugyszólva mozdulatlan, nem fejlődik, nem halad.

Lehet, hogy nincs igazam, de figyelve az unitárizmus világ-helyzetét és az érdekében tett lépéseket, úgy érzem, úgy látom, mintha az itt-ott tapasztalható olykori, erőt jelentő megmozdulások ellenére is, az unitárius szellem ereje, lendülete az utóbbi időben alábbhagyott volna az egész világon.

Mintha a különböző országokban és világrészekben élő unitáriusoknak érdeklődése egymás iránt mindinkább néhány vezető ember lelkesedésére szorítkoznék, — tisztelet a kivételnek.

Mintha a nagy unitárius összefogás alig volna több, mint néhány lelkes ember buzgó konferenciázása; legalább is saját egyházi és vallásos életünkön megújító, ébresztő ereje nem érzik úgy, amint szeretnék.

Ha nem akarunk hitbelileg örökké csak egy helyben állani, állandóan törpe kisebbségben maradni. ha az unitárius hiteszme igazságára a nagyobb tömeg figyelmét felhívni akarjuk; ha új reformáció által vagy helyesebben mondva: az unitárizmusban messzire előrehaladt reformációnak a továbbvitelével minél többeket a hitigazság birtokába akarunk juttatni, — indítsuk meg az erőteljesebb munkát az unitárizmus érdekében, ha kell, új alapokra fektetett világszervezkedés által, vagy legalább mint a föld legrégebb unitáriusai, adjunk kifejezést kellő erővel ezen óhajtasunknak a világ unitáriusai együttes gyülekezetében. A megújulásra vágyó unitárius világszervezkedés jelentőségét juttassuk kifejezésre tudományos és népszerű irodalmi termékek által is. Teremtsünk egy a mainál összefogóbb s anyagilag és szellemileg több áldozatot biztosító központi hivatásos szervet, mely kizárólag az unitárius gondolattal foglalkoznék; az unitárius hiteszme ismeretetésére és terjesztésére alkalmas propaganda művek létrehozásáról gondoskodnék, azokat minden szükséges nyelvre lefordíttatná, olcsó áron minden nemzet fia között szétszórná, szükség esetén ingyen is rendelkezésre bocsátaná.

Hitem szerint a vallásos gondolkodás legtermészetesebb és legnagyobb áldását, az unitárizmust csak jó és erős alapokra helyezett világszervezkedéssel lehet a jövő vallásává tenni.

Minél többet foglalkozom ezzel a kérdéssel, annál inkább

belátom, hogy unitáriusnak lenni nem könnyű dolog. Mert amilyen egyszerű, természetes, tiszta, szép és igaz az unitárius hitfelfogás, éppen olyan mély érzést, erős öntudatot s kitartást kíván ceremóniák és más külső eszközök segítsége nélkül. Szinte észrevétlenül eszközökkel föl kell ébresztteni, meg kell növelni az emberek bátorságát arra, hogy tényleges követői legyenek annak a vallásos felfogásnak, melyet természetszerűleg hisznek és vallanak. Sokszor a legegyszerűbb igazságot a legnagyobb erőfeszítéssel lehet sajátunkká tenni.

Azt sem szabad felejtetni, hogyha a multban megtörténhetett is az a szinte csodaszámba menő eset, hogy az unitárius hiteszme nagyobbrészt az egyszerű nép szívében gyökerezett meg s biztosított jövőt magának, az unitárius gondolatnak a jelenben és jövőben elsősorban a társadalom mivel, intelligens osztálya felé kell néznie. Az unitárius vallás bizonyos mértékben ma már az egész világot átfogó szellemi erő, melyet öntudatosítani kell s melynek gyakorlati munkája éppen ezért összhangban kell álljon az eszmében rejlő erővel. Csak így lehet szélesebb körök figyelmét az unitarizmusra hathatósan felhívni s meggyőző erővel bizonyítani, hogy olyan aranybánya az, melyből minél több szemet fejtenek ki és hoznak napvilágra, annál több marad mások számára.

Én gondolkoztam sokat erről a kérdéstről, gondolkozzál te is embertársam, bárhova tartozol különben név szerint és egyházilag. Kérdezd meg a lelkedet őszintén s próbálj feleletet adni, hogy van-e szükséged tisztult, zavartalan hitvilágra, emelkedett szellemű vallásos gondolkozásra? Ha eddig nem tetted volna fel magadnak és nem foglalkoztál volna eleget ezzel a kérdéssel, ezután foglalkozzál többet, azzal saját lelked nyugalma, boldogsága érdekében. Foglalkozzál szabadon, befolyásmentesen, hogy ne zavarjon a sok felesleges dolog, ami nem tartozik hozzá, hogy kiszabadulj a sok emberi hozzáadásból, mely nyomja a lelkedet és nyugtalanít. Ha megismered az unitarizmus lényegét, szellemét, célkitűzéseit, akkor tudod meg és rendre mind jobban megtudod, hogy mit jelent a vallás az ember számára, a te számodra is. Jelenti az életet; az élet kiegyenlítetttségét és szépségét, kívánatos voltát, a nyugodt lelkiismeretet és jobb jövőt. Jelenti a megértő emberi szeretetet és annak cselekedeteit. Jelenti az emberek és népek közötti őszinte békességet, a magasabb emberi gondolkozást, mely a világegyetemet összetartó és a lelki világot betöltő Erőhöz, az

Örök Lélekhez, Istenhez vezet, „kiben vagyunk, mozgunk és élünk, ki által van mindenünk“.

Tudom, hogy még felette háborog az élet vize és nagy mértékben nyugtalan a lelki világ. Látom, hogy az emberi gondolkozással össze nem egyeztethető cselekedetek mennek végbe a világban. Ugyanazon nemzet fiainak testvéri vére áztatja bő mértékben az anyaföldet ki tudja milyen érdekekért. Vajudik a világ, a jövő és a nagy kavargásban nyugtalanul és türelmetlenül keresi, várja az igazi megújulást, a teljes ujjászületést, amit csak Jézusnak, a legnagyobb és legtökéletesebb embernek csodálatosan tiszta lelki világa hozhat meg.

Az unitarizmus nem más, mint Jézus életfelfogásának és hitvilágának mindezeideig legmesszebbmenő valósítása.

Ezen az alapon állva, hiszem rendíthetetlenül és hirdetem gyarló erőm minden odaadásával nagy lelkeknek régi meggyőződését, ami az enyém is, s láthatatlan millióknak homályos látását, hogy az unitárius vallás a jövő. Hiszem, hogy rendbe jő a ma még oly zavaros világ. Megszűnik az egyoldalú és kicsinyes gondolkozás. Erejüket veszti a haladást akadályozó hagyományok. Ledőlnek ember és ember között mesterségesen emelt korlátok. Uralkodóvá lesz a Jézus szelleme s hirdetni fogja az eddiginél hangosabb szóval, ellenmondást nem tűrő, meggyőző erővel, hogy „ami Istentől van, meggyőzi a világot“ s ez a mi hitünk.

S e győzedelmes fényben, mint hegyen épített várnak kivilágított ablakában, olvasható lesz a nagy eredmény: Dávid Ferenc lelkének, az ő szellemében fejlődött unitarizmusnak, a véka alól kiemelt gyertyának győzedelme ez!

Mintha látnám, amint az emberiség megkönnyebbülten föllélegzik és a derengő fényben ragyogó arccal mondja: a te világgyőzedelmed is ez, sok megpróbáltatáson átment kicsiny Ardeal unitárius népe; ezt kerestük, ezé a jövő.

E nagy hit erejét hoztam izenetképen a Cenk tövéből.

Kovács Lajos.

Ki és miért ítélte Jézust halálra?

A kérdés nem oly egyszerű, mint az ember fölületes elgondolás után hiszi, mert az evangéliumírók nem voltak jelen a történeteknél, csak másoktól hallották a történet folyamatát s azonkívül Jézus nagyszerű történeti alakját annyira átszötte a szent írók benső vallásos hite, hogy a történeti valóságra nem mindenkor fektettek nagy súlyt a részletekben. Gyakran olvassuk az ilyen megjegyzéseket: „Mindezek azért történtek, hogy az irások beteljesüljenek.“ Nagy általánosságban Pilátus szerepel, mint aki az ítéletet helybehagyta, illetve a zsidó főpapi törvényszék (Synedrion) előterjesztésére, a felbujtatott nagy néptömeg fenyegető követelésére az ítéletet kimondotta. Pilátusnak habozó magatartása azonban lehetőséget ad olyan elgondolásra is, hogy ő egyszerűen közömbösen vette az ügyet s nem tartotta szükségesnek komolyan fellépni a zsidók kívánsága ellen, akiket különben mélyen megvetett. Ez a határozatlan felfogás végigvonul a kereszténység történetén. Az apostoli hitvallás, amely a második század harmadik negyedében keletkezett, azt mondja erre vonatkozólag: Hiszek a Jézus Krisztusban... aki szenvedett Pontius Pilátus alatt, megfeszítettet, meghalt és eltemettetett. A niceai hitvallás (325) és a konstantinápolyi hitvallás (381) csak annyit mond, hogy Pontius Pilátus alatt szenvedett, meghalt és eltemettetett. A történelmi valóság kihámozásánál nagy nehézséget okoz, hogy az evangéliumi írók sem mondanak el minden részletet egybehangzóan. Mindazonáltal nem lehetetlen ezt a kérdést tisztázni.

Mindnyájan ismerjük, hogy a Mózes törvényeihez ragaszkodó felsőbb zsidóosztály mily ellenszenvvel viseltetett Jézussal szemben. Az ős zsidó felfogás szerint a törvénynek minden betűjét be kellett tartani, az előírt szokásoknak mindenben eleget kellett tenni. Eme külső szokások és hagyományok betartása volt az ős zsidó szellem minden törekvése; aki ezeket teljességükben nem tartotta meg, azt istentelennek, istenkáromlónak tartották. Az